

PAPER DETAILS

TITLE: Muhammed Ed-Destinâî'nin Âdâbü'l-Müftîn Adli Risâlesi: İnceleme ve Tahkîk

AUTHORS: Senol SAYLAN

PAGES: 245-270

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/718410>

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 6, sayı / issue: 1
(Bahar / Spring 2019): 549-574

**Muhammed Ed-Destinâî'nin *Âdâbü'l-Müftîn* Adlı Risâlesi: İnceleme
ve Tahkîk**

Tractate of Mohammed al-Destinâ Entitled *Âdâb al-Muftîn*: Analysis and
Critical Edition

Senol Saylan

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku
Anabilim Dalı
Trabzon/Türkiye
Asst. Prof., Trabzon University, Faculty of Theology, Department of Islamic
Law
Trabzon/Turkey
e-mail: senolsaylan@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0618-4907>

DOI: 10.33718/tid.529069

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 19 Şubat / February 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 17 Mayıs / May 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Şenol Saylan, "Muhammed Ed-Destinâî'nin *Âdâbü'l-Müftîn*
Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkîk", *TİD* 6/1 (Bahar 2019): 245-270.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımında taramıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Muhammed Ed-Destinâî'nin *Âdâbü'l-Müftîn* Adlı Risâlesi: İnceleme Ve Tahkîk

Öz

İftâ faaliyeti ve usûlü ile ilgili hususlara ilk dönemlerde fûrû-i fîkîh eserlerinin *edebü'l-fetvâ / Âdâbü'l-müftî* adını taşıyan bölümlerde yer verilmiş, ilerleyen süreçte ise aynı adı taşıyan müstakîl eserler kaleme alınmıştır. Bu konudaki ilk müstakîl eserler olarak İbnü's-Salâh eş-Şehrezûr'ın *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*'si ile İbn Hamdân'ın *Sifatü'l-müftî ve'l-müsteftî* adlı eseri zikredilebilir. Diğer mezheplere nispeten, Hanefî mezhebinde fetvâ usûlünü konu edinen müstakîl eserler daha geç bir dönemde telif edilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadariyla ilk müstakîl Hanefî fetvâ usûlî eseri Muhammed ed-Destinâî'nin *Âdâbü'l-müftîn* adlı risâlesidir. IX. (XV.) yüzyılın sonları veya X. (XVI.) yüzyılın başlarında kaleme alındığı düşünülen bu eserin sadece tek nûşası tespit edilebilmiştir. Dört varaktan müteşekkil risâlede, fetvâ kavramı ve türevleri, müftünün âdâbî ve şartları ile müsteftînin âdabî konularına yer verilmektedir.

Bu makalede, ilk müstakîl Hanefî fetvâ usûlî eseri olan ve kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmayan *Âdâbü'l-müftîn* adlı risâle ile müellifi Muhammed ed-Destinâî tanıtılacaktır. Ayrıca fetvâ usûlî literatürüne katkı düşüncesiyle bu muhtasar risâlenin tahkikli metnine de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fîkîh, *edebü'l-fetvâ*, Hanefî fetvâ usûlî, Muhammed ed-Destinâî, *Âdâbü'l-müftîn*.

Tractate of Mohammed al-Destinâî Entitled *Âdâb al-Muftîn*: Analysis and Critical Edition

Abstract

In the first periods, the procedure and methodology of *iftâ* were discussed in the sections *adab al-muftî* or *adab al-fatwa* of fiqh works. In the following process, independent works containing these subjects with the same name were written. Among the first independent works on this subject, Ibn al-Salâh's *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* and Ibn al-Hamdân'ın *Sifatü'l-müftî ve'l-müsteftî* can be mentioned. In comparison with other madhabs, the independent works on the fatwa methodology of Hanafi were written later. As far as we can determine, the first independent work on Hanafi fatwa methodology is tractate of Mohammed al-Destinâî named *Âdâb al-muftîn*. Only one copy of this work, which was thought to have been written at the end of the IX. (XV.) century or the beginning of the X. (XVI.) century, was identified. In the work, which consists of four sheets, are included the meanings of the term of fatwa and its derivatives, conditions of the mufti and müsteftî.

In this article, a tractate named *Âdâb al-muftîn*, which was the first independent work on Hanafi fatwa methodology and not too much information in sources, and its author will be introduced. In addition, with the thought of contributing to the literature of fatwa methodology the critical edition of this compendious tractate, will be included.

Key Words: Fîkîh, *adab al-fatwa*, Hanafite fatwa methodology, Mohammed al-Destinâî, *Âdâb al-muftîn*.

GİRİŞ

Yargı faaliyetinden¹ farklı olarak değerlendirilen fetvâ verme faaliyeti ve usûlü ile ilgili “edebü'l-fetvâ” ve “âdâbü'l-müftî” başlıklarını içeren fürû-i fıkıh eserlerinde bölümler ve müstakil eserler kaleme alınmıştır. Bu tür eserlerde genel olarak; iftânın önemi ve fazileti, iftânın gerekliliği, fetvânın hükmü, fetvâ âdâbı, iftâ ve kazâ arasındaki farklar, iftâ alametleri, müftüde bulunması gereken şartlar, müftülerin çeşitleri ve durumları, müftünün âdâbı, müsteftînin (fetvâ isteyenin) âdâbı gibi konular yanında fetvânın nasıl tespit edileceği ile ilgili hususlara da temas edilir. Bu konudaki ilk müstakil eserler olarak Şafîî âlim İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî'nin (ö. 643/1245) *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* adlı eseri ile Hanbelî âlim İbn Hamdân'ın (ö. 695/1295) *Sifatü'l-müftî ve'l-müsteftî*si zikredilebilir.

Hanefî mezhebinde fetvâ usûlü ile ilgili hususlar başta nevâzil/vâkiât/fetvâ türü olmak üzere öncelikle fürû-i fıkıh eserlerinin “edebü'l-fetvâ”, “âdâbü'l-müftî” ve “resmü'l-müftî” olarak isimlendirilen bölümlerinde ele alınmıştır. Bu konulara yer veren eserler arasında Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) *en-Nevâzil*, el-Hasîrî'nin (ö. 500/1107) *el-Hâvî fi'l-fetvâ*, Sirâcüddîn el-Ûşîrî'nin (ö. 575/1179) *Fetâva's-Sirâciyye*, Kâdîhânî'nin (ö. 592/1196) *el-Fetvâ*, İbn Kutluboga'nın (ö. 879/1474) *Tashîhu'l-Kudûrî* ve İbn Nûcaym'in (ö. 970/1563) *Bahrü'r-râik* adlı eserleri sayılabilir.

Hanefî mezhebinde fetvâ usûlü konusunda telif edilen müstakil eserler ise nispeten daha geç bir dönemde kaleme alınmıştır. Bu konuda telif edilen müstakil eserler; Muhammed ed-Destinâî'nin (ö. IX./XV. veya X./XVI. yüzyıl) *Âdâbü'l-müftîn*, Bedreddin eş-Şuhâvî'nin (ö. 984/1576) *et-Tîrâzü'l-müzheb*,² Mehmed Fîkhî el-Aynî'nin (ö. 1147/1735) *Ede-*

1 Yargı faaliyeti çerçevesinde kâdının (hâkimin) görevleri ve muhakeme usûlü (*edebü'l-kâdfî*) konusu, iftâ usulüne nispeten çok daha erken dönemlerden itibaren fürû-i fıkıh eserlerinin bir bölümü (*kitâbü'l-kazâ*, *edebü'l-kâdfî*) olarak ele alınmıştır. Daha sonra ise fûru fıkhnın bir alt dalı olarak “edebü'l-kâdfî” olarak isimlendirilen müstakil çalışmalar kaleme alınmış ve geniş bir literatür oluşmuştur. Her ne kadar bu alanda ilk eseri Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) telif ettiği ifade edilirse de günümüze ulaşan ilk müstakil eser Hassâfî'nin (ö. 261/875) *Edebü'l-kâdfî* adlı eseridir. Bk. Salim Öğüt, “Edebü'l-Kâdfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 408-410.

2 Osman Bayder, “Hanefî Fetva Usulü Literatürü ve Bedreddin eş-Şuhâvî'nin “et-Tîrâzü'l-müzheb” Adlı Fetva Usulünün Değerlendirilmesi”, *Bilimname* 29 (Kasım 2015): 211-229.

bü'l-müftî,³ Pîrîzâde İbrahim'in (ö. 1099/1688) *Risâle fî mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe*⁴ ve İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî*⁵ adlı eserleridir. Bu eserlerde iftâ faaliyetinin şekil şartları diyebileceğimiz iftâ ehliyeti, fetvâ verme usûl ve âdâbı ile fetvâ isteme âdâbı gibi konuların yanında fetvânın nasıl tespit edileceği hususuna da temas edilir. Özellikle Şuhâvî, Pîrîzâde ve İbn Âbidîn'in eserleri iftâ faaliyetinin şekil şartlarından ziyade, mezhepte tercihe şayan (*râcîh*) hükmün nasıl tespit ve tercih edileceği hususlarını konu edinmektedir.

1. Âdâbu'l-Müftîn Risâlesi

1.1. Risalenin Müellifi

Süleymaniye Kütüphanesinde yer alan bir mecmua içinde yer alan ve risalenin tespit edebildiğimiz tek nüshası olan yazma nüshanının⁶ istinsah kaydında, eserin müellifi Muhammed ed-Destinâî olarak zikredilmektedir. Biyografi kaynaklarında ve katalog kayıtlarında da risâlenin Destinâî dışında birisine nispet edildiğine dair bir bilgiye rastlamadık. Dolayısıyla risâlenin Destinâî'ye nispeti ile ilgili şimdilik bir sorun görünmemektedir.

Başa biyografi ve sonraki dönem fıkıh eserleri olmak üzere kaynaklarda yaptığımız tüm araştırmalara rağmen eserin müellifi Destinâî ile ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Dolayısıyla burada, inceleme konusu yapılan bu risâlesinden hareketle tespit edebildiğimiz bazı bilgilere yer vermekle yetineceğiz.

Risâlenin istinsah kaydında müstensihin belirttiği üzere müellifin adı Mevlânâ Fasîhüddîn Muhammed ed-Destinâî'dir.⁷ Nisbesinden haretke müellifin, İran'ın İsfahan şehrine bağlı bir köy olan Destinâ'dan⁸ ol-

3 Mehmet Fikhî el-Aynî, *Risâle fî edebi'l-müftî*, thk. Osman Şahin, (İstanbul-Beyrut: TDV Yayınları, 2018).

4 Hasan Özer, "Pîrîzâde İbrahim ve "Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam" İsimli Risâlesinin Tahkik ve Tercümesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (Nisan 2012): 327-341.

5 Muhammed Emin İbn Âbidîn, "Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî", *Mecmûatü resâili İbn Âbidîn*, (İstanbul: Şeriket-i Sahafîyye-i Osmaniye Matbaası, 1907), 1: 10-52.

6 Muhammed ed-Destinâî, *Âdâbü'l-müftîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 3782, 44b-47b.

7 İstinsah kaydında müellifin adını belirtmek üzere zikredilen ifadeler şu şekildedir:
العلامة أستاذ الأمة، مجمع العلوم الدينية، منبع الحقائق النفيّة، مولانا فضييّة الملة والدين، محمد الدستاني.

8 Destinâ köyü bugün İran'ın İsfahan eyaletine bağlı Pir Bakran bölgesinde bulunmaktadır.

duğu söylenebilir. İstinsah kaydında mevcut nûshanın 999/1591 tarihinde müellif nûhasından istinsah edildiği belirtilmektedir. Ayrıca risâlenin kaynakları arasında yer alan Kudûrî şerhi *Câmiu'l-muzmerât*'ın müellifi Nebîre-i Ömer'in 832/1429 yılında vefat ettiği bilgisi dikkate alındığında Destinâî'nin hicri 850-950 yılları arası bir dönemde yaşadığını söylemek mümkün olur.⁹ Kaynaklarda ve katalog kayıtlarında Destinâî'ye atfedilen başka herhangi bir esere de rastlayamadık.

1.2. Risâlenin Adı, Telif Sebebi ve Tarihi

Müellif risâlede eserin adını belirtmez, muhtemelen, giriş kısmında yer alan “*bu müftülerin âdâbına dair bir seçkidir/kitapçıklar*” şeklinde ifade eden hareketle, katalog kaydında risâlenin adı *Âdâbü'l-müftîn* olarak kaydedilmiştir. Risâleye atif ve ondan alıntı yapan tespit edebildiğimiz birkaç eserden biri olan Alâüddin el-Haskeffî'nin (ö. 1088/1677) *ed-Dürrü'l-muhtâr* adlı eserinde risâlenin adı *Risâletü Âdâbi'l-müftî* olarak zikredilmiştir.¹⁰ *ed-Dürrü'l-muhtâr*'dan alıntı olarak risâleye atif yapan İbn Âbidîn ise *Serhu Ukûdi resmi'l-müftî* adlı risâlesinde eserin adını *Risâletü Âdâbi'l-müftîn* şeklinde belirtmiştir.¹¹ Sirâceddîn İbn Nûcaym (ö. 1005/1596) ise *en-Nehrü'l-fâik* adlı eserinin “*kitâbu'l-kazâ*” bölümünde “*fetvâ*” kelimesinin anlamından bahsederken konunun geniş olarak *Âdâbi'l-müftî ve'l-müsteftî* adlı eserde ele alındığını belirterek risâleye atif yapar.¹² Ancak atıfların hiçbirinde risâlenin müellifi ile ilgili bir bilgi zikredilmemiştir.

Müellif giriş kısmında risâleyi “*müftülerin uyması gereklî hususlar ile ilgili arkadaşları ve dostları için kolaylık olması için yazdığını*”
جمعتها تيسير

9 Kaynaklarda bu dönemde yaşamış Mevlana Fâshuddîn Muhammed ismini taşıyan Muhammed b. Hasan Fâshuddîn en-Nizâmî (ö. 919/1513) zikredilir. Ancak bu kaynaklarda Nizâmî'ye *Âdâbi'l-müftîn* adlı bir eser atfedilmez. Bk. Mustafa b. Abdullah Kâtîp Çelebi, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, thk. Abdulkadir Arnaut, (İstanbul: Merkezü'l-ebhâs li't-târîh ve'l-fünûn ve's-sekâfeti'l-İslâmîyye, 2010), 5: 187; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn* (İstanbul: Millî Eğitim Basimevi, 1951), 2: 227; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1993), 3: 240.

10 Alâüddîn Muhammed b. Ali el-Haskeffî, *Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr, Reddü'l-muhtâr* içinde (Riyad: Dârü 'Âlemî'l-kütüb, 2003), 1: 175.

11 İbn Âbidîn, “*Resmi'l-müftî*”, 1: 38.

12 Sirâceddîn Ömer b. İbrahim İbn Nûcaym, *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 2002), 3: 600.

belirterek eserin telif sebebine kısaca işaret etmiştir. Risâlenin muhtevası dikkate alındığında da eserde fetvâ kavramının anlamı ile müftü ve müsteftînin dikkat etmesi gerekli hususlarla ilgili derli toplu bilgiler vermenin hedeflendiği anlaşılmaktadır. 999/1591 tarihinde müellif nûshasından istinsah edildiği belirtlen nûshada risâlenin telif tarihi ve yeri ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Müellifin yaşadığı dönem dikkate alındığında risâlenin X. (XVI.) yüzyıl başlarında telif edildiği söylenebilir.

1.3. Muhtevası

Risâle bir mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır. Mukaddimede iftâ, fütvâ, fetvâ ve müftî kelimelerinin kökeni, türevleri ve anlamları ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilir. Söz konusu kavramlarla ilgili etimolojik değerlendirmelerden sonra müellif giriş kısmının sonunda “iftâ” lafziyla ilişkili bazı lûgavî işaretler olduğunu belirtir. Söz konusu lûgavî işaretler¹⁴ özet olarak şu şekilde ifade edilebilir:

1- İftâ lafzi, “genç” manasındaki “fetâ” kelimesinden türediği için iftâ ilminin gençlikte tahsil edilmesi gereklidir.

2- Müftünün fütüvvet ehli olması gereklidir zira “fütüvvet”¹⁵ lafzi “iftâ” kelimesi ile aynı kökten türemiştir. Müftünün fütüvvet ehli olması ise, onun cömert olması, zulmetmekten kaçınması, şikâyet ve suçlamayı terk etmesi, haramlardan kaçınması ve onurlu davranışları gereklidir. Aynı şekilde yapmadan önce bir şeyi iddia etmeyi ve yaptıktan sonra kendini temize çıkarmayı terk etmesi olarak tanımlanır.

3- Sûlâsî kökü açısından iftâ kelimesi gayri munsariftir, ancak dalları açısından munsariftir. Bu nedenle asillarda ve naslarda tasarrufta bulunmaz. Ancak onlardan istinbât edilen hükümlerde olasılıklar bulunduğu için ihtiyatlı davranışır ve en kuvvetlidenden kuvvetliye doğru bir seçim yapar.

4- İftâ kelimesi müteaddîdir (geçişli). Bunda iftâ ehlinin ilmini başkalarına ulaştırmaması gereğine yani iftâ makamını doldurabilecek öğ-

13 Destinâî, *Âdâbü'l-müftîn*, 44b.

14 Destinâî, *Âdâbü'l-müftîn*, 45a.

15 Fütüvvet kavramı için bk. Süleyman Uludağ, Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 259-263.

renci yetiştirmesi gerektiğine bir işaret vardır.

5- İftâ, müphem hadiseleri açıklamak olduğu için açık ve belirgin olaylarla ilgili sorulara itibar etmez.

Birinci bölümde iftânın hükmü, şartları ve âdâbı konuları ele alınır. Fetvânın hükmü ile başlayan bölümde fetvâ vermenin hükmü, farz-ı kifâye olarak belirtilir ve ehil olmayan kişilerin bu görevi üstlenmesinin tehlikesinden bahsedilir. Ardından fetvâ verme ehliyeti için gerekli şartlara on yedi maddede temas edilir. Bu maddelerin çoğu iftâ faaliyetinin şekil şartları diyebileceğimiz hususlarla ilgilidir. Sadece iki madde (8. ve 16. maddeler) fetvâ verilecek görüşün nasıl tespit edileceği konusuna değinilir. Bu şartlardan, nispeten daha detaylı olarak üzerinde durulanlar müftünün müctehit olması meselesi ve fetvâ verirken hangi hiyerarşiyi takip etmesi gerektiği hususlarıdır. Birinci bölümde zikredilen söz konusu şartlar şu şekilde özetlenebilir:¹⁶

1- Müftü müctehit olmalı, taklitle yetinmemeli: Fetvâ verecek kimse Kitap ve Sünnetin hükümlerini, nâsih ve mensûhu, sahabeye kavillerini, müteşâbih ve lafızların anlamlarını bilmedikçe içtihat yoluyla fetvâ veremez. Eğer müctehit değilse sadece bir müctehidin görüşünü nakletme yoluyla fetvâ verebilir. Ancak bu şekilde fetvâ veren kimsenin, fetvâ verdiği konuda görüşüne tâbi olduğu kişinin görüşünde isabetli olduğu hususunda zann-ı gâlibinin oluşması gereklidir.

2- Usûlden cevap vermelii: Müftü mümkün olduğunca usûlden cevap verir, zira bu daha kolay ve sağlamdır. Ancak müctehit değilse fûrûdan cevap verir, zira bu daha doğru ve dahı ihtiyatlıdır.

3- Tevekkül ehli olmalı: Fetvâ verirken onu Allah'ın yetkilendirdiğini bilir, onun ipine sarılır ve kendisine doğruya ilham etmesi için Ona tevekkül eder.

4- İstişarede bulunmalı: Müftü fetvâ vermede sadece kendi ilmiyle yetinmez, en doğru karar için başka müftülere de danışır, onların fetvâlarından yararlanır.

5- Teenni ile hareket etmeli: Cevabı vermekte acele etmez, üzerinde düşünür ve doğruya araştırır.

6- Sağlıklı karar vermeyi engelleyen durumlarda fetvâ vermemeli:

16 Destinâî, *Âdâbü'l-müftîn*, 45a-47b.

Müftü önemli bir olay sebebiyle kalbin heyecanlandığı ve korktuğu durumlarda; kızgınlık ve açlık durumlarında hataya düşmemek için fetvâ vermez.

7- İnsani zaflardan kendini korumalı: Fetvâ vermede hileye başvurmaz, fetvâ talep eden kişinin görüşüne meyletmez ve ondan hiçbir şey kabul etmez.

8- Fetva tespitinde mezhep hiyerarşisine uymalı: Hanefî müftü, fetvânın başkasının görüşüne göre olacağına dair bir açıklama olmadıkça mutlak olarak Ebû Hanîfe'nin görüşü ile fetvâ verir. Sonra Ebû Yûsuf, sonra İmam Muhammed daha sonra ise Züfer, Hasan b. Ziyâd, Âfiye, Kâsim, Abdullah b. Mübârek gibi Ebû Hanîfe'nin diğer öğrencilerinin görüşü ile fetvâ verir. Eğer İmam (Ebû Hanîfe) bir tarafta İmameyn (Ebu Yûsuf ve İmam Muhammed) bir tarafta ise müftü muhayyerdir. Eğer İmameyden biri İmam'la aynı görüşte ise İmam'ın görüşü tercih edilir.

İbâdât konularında İmam Muhammed, kaza konularında Ebû Yûsuf, diğer konularda İmam'ın görüşü tercih edilir. Onlardan herhangi bir görüşün bulunmadığı konularda diğer ashabının görüşleri, ashabının görüşü bulunmadığı konularda ise ehlisünnet vel-cemaat mezheplerinden birinin görüşü ile fetvâ verilir.

Ibadetler bir açıdan sahih, diğer bir açıdan fasid oluyorsa, fesad görüşü tercih edilir. Muamelatta ise aksi tercih edilir. İtikatla ilgili konularda en uygun olan tercih edilir.

9- Ücret talep etmemeli: Müftü sîrf fetvâ verme nedeniyle ücret alamaz zira fetvâ verme taat kabilindendir ve me'sûr sunnettir. Ancak yazılı olarak fetvâ vermesi durumunda zorluk ve külfeti oranında ücret talep edebilir.

10- Kendi mezhebi üzere fetva vermeli: Fetvâ isteyen kimse Şafîî veya Mâlik'e göre hükmü sorsa bile fetvâya Hanefî görüşü yazılır. Ancak müstefînin sorusu sözlü olarak cevaplandırılabilir. Ayrıca kazaen tasdik edilmeyen diyâneten tasdik edilen meselelerde de her hâlükârdâ fetvâda "kazâen tasdik edilmez" şeklinde yazılması gereklidir.

11- Irzin korunması ilkesini esas almali: Irz ile ilgili tüm meselelerde irzi muhafaza eden görüş üzere fetvâ verir.

12- Kendisinden daha yetkin birisi yoksa fetvâ vermekten geri dur-

mamalı: Beldede ondan daha bilgili bir veya daha fazla fakîh varsa onların izni olmaksızın fetvâ vermez. Ancak beldede başka fakîh yoksa iftâ faaliyeti farz-ı kifâye olduğu için fetvâ vermekten geri duramaz.

13- Hatalı olduğunu düşündüğü fetvalara cevap verebilir: Müftü, içtihata açık konudaki başka bir müftünün hatalı fetvasına cevap vermek zorunda değildir. Ancak nass bulunan (*mansûs*) konulardaki hatalı fetvalara cevap vermelidir.

14- Hatalı fetvâlarla ilgili muhataplarını bilgilendirmeli: İbadetler ile ilgili verdiği bir fetvâsının hatalı olduğu ortaya çıkarsa ve bu fetvâ ile amel edilmiş ise bu durumu muhataplara bildirmesi gereklidir.

15- Fetvâ talep suretlerinin farklı ihtimallere açık olmamasına dikkat etmeli: Müftünün, kayıtlanması gerekliliğin olasılıklar içermesi nedeniyle cevaplandırılmasına müstahak olmayan fetvâ talep suretlerine cevap vermemesi ve sınırlaması için müsteftîye geri vermesi gereklidir. Eğer müsteftîyi gözeterek kendisi sınırlıdırrsa bunda bir beis yoktur. Ancak kayıtlandırmak gereksiz ayrıntılardan kaçınmalı, özetleme şartlarına riayet etmeli, fetvâ suretine, taraflardan birine zarar verebilecek kayıtlar düşmemelidir.

16- Fetvâda kolaylığı esas almalı: Bir meselede birden fazla görüş varsa ve bu görüşlerden biri daha kolaysa (*eshel/eyser*) ve müftâ-bih görüşe dair bir nass yoksa daha kolay olan görüşle fetvâ verir.

Rivâyetler “*el-esahh*”, “*el-me'hûz*” veya “*lâ be'se bihi li'l-fetvâ*” gibi lafızlarla tashîh edilmiş ise bu rivâyetlerin muhalifi olan kolay görüşle fetvâ verilebilir. Ancak “*es-sahîh*”, “*aleyhi'l-fetvâ*”, veya “*bihi yüftâ*” gibi lafızlarla tashîh edilmiş ise daha kolay olsa bile bu rivâyetlerin muhalifi olan görüşle fetvâ verilmemelidir.

17- Fetvâsı nedeniyle ortaya çıkan zararları tazmin eder: Müftü hatalı bir fetvâ verir ve sırf fetvâsı nedeniyle bir mal zayı olursa eğer fetvâ vermeye izinli ise (*mücâz*) malı tazmin etmesi gerekmek. Ancak izinli değilse tazmin etmesi gereklidir.¹⁷

Risâlenin ikinci bölümünde ise yazar, müsteftînin görevleri ve âdâbî ile ilgili bazı meselelere temas eder. Bu meseleler özet olarak şu şekilde ifade edilebilir:¹⁷

17 Destinâî, *Âdâbü'l-müftîn*, 47a-47b.

1- Fetvâ isteyen kişi müctehit değilse (*ammî*), karşılaştığı dinî meselenin hükmünü şehrindeki tespit edebildiği en fakîh kimseye sorması gereklidir. Bu fakîh fetvâ verdiğinde onun görüşünü alır başka bir görüş araması gerekmez. Eğer iki fakîh varsa ittifak ederlerse o görüşü alır, ancak ihtilaf ederlerse daha doğru olanı alır. Eğer üç fakîh var ise, ikisinin ittifakı olan görüşü alır. Eğer üçü de ihtilaf ediyorsa içlerinden en doğru olan görüşü araştırır ve tercih eder, başka bir görüş aramaz. Müsteftî fakîh ise ve başka bir fakîhden fetvâ istemiş, o da onun görüşüne muhalif olanla fetvâ vermişse müsteftî kendi görüşüyle amel eder.

2- Kişi bir meselede aldığı fetvayı uyguladıktan sonra benzer bir meselede aynı veya başka bir müftüden farklı bir fetva alırsa bu ikinci durum için yeni fetvaya tâbi olur ve her iki uygulaması da geçerli olur.

3- Müctehidin aksine ammî için kâdının hükmü fetvâya öncelenir. Ammî olan müsteftîye müftü fetvâ verse, kâdî aynı olayda fetvâya muhalif olanla hukmetse, huküm müsteftînin aleyhine ise kâdının görüşüne tabi olur, müftü kâdîdan daha âlim olsa bile müftünün fetvâsını dikkate almaz. Eğer müsteftî fakîh ise, kendi görüşünü veya kâdının hükmünü almada muhayyerdir.

4- Eğer kâdî bir olayda huküm verir, daha sonra aynı olayla ilgili kendi hükmünün hilafıyla fetvâ verirse bu olaydaki fetvâsının gereği olarak bu fetvâ kâdının hükmüne öncelenir.

5- Fakîh olmayan müsteftî karşılaştiği meseleyi bazı fakîhlere sorar, onlar da fetvâ verir ve müsteftî onu uygular. Müsteftî bu fetvâda karar kıldıktan sonra başka bir fakîh ona başka bir fetvâ verse ilk fetvâyi bırakıp diğer fakîhin fetvâsını alamaz.

6- Müsteftî, bir meselede fikih tahsil etmekte olan kimseye (*mütefakkîh*) sorar ve onun cevabına göre hareket ettikten sonra bir müftüye sorsa ve müftü aksi bir görüşle fetvâ verse, bu fetvâya göre amelini gözden geçirir. Mesela müftü namazın kaza edilmesi gerektiğine fetvâ verirse, müftü olmayanın cevabına dayanarak kıldığı namazları kaza eder.

7- Müsteftîye iki fakîh iki farklı cevap verse daha fakîh olanın, eğer ikisi de aynı seviyede ise daha takvalı olanın görüşünü alır.

1.4. Kaynakları

Risâlede kırka yakın müellife atif yapılmaktadır. Bunların yaklaşık

yarısına yapılan atıflar eser adı belirtilerek yapılmıştır. Atif veya alıntı yapılan bu eserlerin çoğunuğu Haneff fetâvâ/nevâzil türü eserlerden oluşmaktadır. Ancak özellikle iftâ kavramının anlamına genişçe yer verilen mukaddime kısmında sözlük ve tefsir türü eserlere de atif yapılmaktadır. Risâlede en fazla atif yapılan eserler *el-Mültekat*, *el-Muhîtu'l-Burhânî* ve *el-Kunye*'dir. Eserde zikredilen müellifler ve eserleri şunlardır:

Dâvûd b. Reşîd el-Harezmî (ö. 239/854): *en-Nevâdir*.

Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983): *el-Fetâvâ*.

Ahmed el-Herevî (ö. 401/1011): *Garîbü'l-Kur'ân ve'l-Hadîs (Garî-beyn)*.

Mahmûd ez-Zemahşerî (ö. 538/1144): *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs, Dîvâ-nü'l-edeb, el-Keşşâf*.

Tâhir b. Ahmed el-Buhârî (ö. 542/1147): *Hulâsatü'l-fetâvâ*.

Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî (ö. 556/1161): *el-Mültekat fî fetâva'l-Hanefiyye*.

Burhaneddîn el-Merğînânî (ö. 593/1197): *et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-fetâvâ*.

Ebü'l-Feth el-Mutarrizî (ö. 610/1213): *el-Mugrib fî tertibi'l-mu'rib*.

Burhaneddîn el-Buhârî (ö. 616/1219): *el-Muhîtu'l-Burhânî*.

İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249): *eş-Şâfiyye*.

Necmeddîn ez-Zâhidî (ö. 658/1260): *Kunyetü'l-Münye li-tetmî-mi'l-gunye*.

İmâdüddîn el-Mergînânî (ö. 670/1271): *Fusûlü'l-ihkâm fî usûli'l-ah-kâm (Fusûlü'l-İmâdiyye)*.

Hâfızüddîn en-Neseffî (ö. 710/1310): *Medârikü't-tenzîl ve hakâi-kü't-te'vîl*.

Celâleddîn el-Kurlânî (ö. 767/1366): *el-Kifâye fî şerhi'l-Hidâye*.

Yûsuf el-Kâdûrî, Nebîre-i Ömer (ö. 832/1429): *Câmiu'l-muzmerât ve'l-müşkilât*.

Kemâlü'l-eimme el-Beyâî (ö. ?): *el-Fetâvâ*.

Eseri belirtilmeksızın atif yapılan veya görüşlerine yer verilen kişiler ise şunlardır: Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Züfer b. Huzeyl (ö. 158/775),

Kâsim b. Main el-Kûfî (175/792), Âfiye b. Yezid el-Evdî (ö. 180/797), Abdullah b. Mübarek el-Mervezî (ö. 181/797), Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805), Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî (ö. 204/819), Isâm b. Yûsuf el-Belhî (ö. 210/825), Îbnü'l-Arâbî (ö. 231/846), Ebû Nasr Muhammed b. Sellâm (ö. 305/918), Ebû Bekir Muhammed el-Îskâf el-Belhî (ö. 336/947), Hâherzâde Muhammed b. Hüseyin (ö. 481/1088), Fahrüllâlîm el-Bezdevî (ö. 482/1089), Abdü's-seyyid el-Hatîbî (ö. VI/XII. yüzyıl), Zahîrûddîn et-Timurtâşî (ö. 601/1205) ve Necmeddîn el-Buhârî (ö. VII/XIII. yüzyıl).

1.5. Literatürdeki Yeri

Destinâî'nin risâlesinin fetvâ usûlü literatüründeki önemi içeriğinden ziyâde tespit edebildiğimiz kadariyla onun ilk müstakil Hanefî fetvâ usûlü eseri olmasından kaynaklanmaktadır. Muhtevasından da anlaşlaçağınız üzere konuları çok fazla ayrıntıya girmeden üç ana başlıkta ele alan eserde çoğunlukla meseleler önceki Hanefî kaynaklarına atıfla verilmektedir. Müellif yer yer kendi değerlendirmeleri ve tercihlerini de belirtmektedir. Ancak mukaddime kısmında fetvâ kavramı ve türevleri ile ilgili yapılan geniş etimolojik tahliller, önceki fetvâ usûlü eserlerinde çok fazla yer verilmeyen konular olarak dikkat çekmektedir.¹⁸

Tespit edebildiğimiz tek nüshası bulunmasından hareketle eserin fazla yaygınlık kazanmadığı söylenebilir. Nitekim sonraki kaynaklarda da esere çok fazla atîf yapılmamaktadır. Araştırmalarımızda sadece *ed-Dürri'l-muhtâr*, *Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî* ve *en-Nehrü'l-fâik'* te, esere yapılan atıflara rastlanmıştır.

Her ne kadar nisbesinden hareketle müellifin İsfahan'ın bir köyünden olduğu söylenebilirse de yaşadığı, ilmî faaliyetlerini sürdürdüğü ve risâleyi kaleme aldığı yer ile ilgili herhangi bir bilgiye sahip olunmaması nedeniyle risâlenin Hanefî çevresinde yaygınlık kazanamamasında telif edildiği bölgenin tesiri ile ilgili değerlendirmeler yapmak zor görünmek-

18 İlk müstakil fetvâ usûlü eserleri kabul edilen Îbnü's-Salâh ve Îbn Hamdan'ın eserleri fetvâ lafziyla ilgili fazla bir açıklama yapmaksızın iftâının önemi, tehlikeleri ve şartları konularıyla eserlerine başlamışlardır. Bk. Ebû Amr Takîyyûddîn Osmân b. Salâhidîn Îbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Abdü'l-Mu'tî Emîn el-Kalâcî (Beyrut: Mektebetü'l-mâ'rife, 1986); Ebû Abdullâh Necmeddin Ahmed b. Hamdân, *Sifatü'l-fetva ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Muhammed Nâsırûddîn el-Elbânî (Beyrut: el-Mektebü'l-Îslâmî, 1984).

tedir. Müellifin İsfahan'da yaşadığı varsayıldığında ise bölgenin hicri IX. yüzyılda Şia etkisinde bulunması ve İsfahan'ın 911 yılından itibaren Safîvî kontrolüne girdiği göz önünde bulundurulduğunda¹⁹ risâlenin yaygınlık kazanmamasında telif edildiği ortamın etkisinden söz edilebilir.

1.6. Nûshaları

Risâlenin tespit edebildiğimiz tek nûshası Süleymaniye Kütüphane-si, Esad Efendi koleksiyonu, 3782 numarada kayıtlı mecmuanın 44b-47b varakları arasında yer alır. Hattat Yakûb b. Habîb el-Îskilîb²⁰ tarafından istinsah edilen mecmuada hicrî 998-1124 tarihleri arasında istinsah edilen muhtelif konularda elliden fazla risâle yer alır. Risâle 999/1591 tarihinde müellif nûshasından istinsah edilmiştir. Nesih hattıyla yazılmış nûshada, 290x165 ebatlarındaki sayfalarda 27 satır bulunur. Sayfa kenarlarında tashîhler ve bazı açıklamalar yer alır. Risâlenin yazılı olduğu sayfalarda herhangi bir fiziksel tahribat görülmemektedir.

1.7. Tahkikte Takip Edilen Yöntem

Eserin tahkikinde genel olarak İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İT-NES) benimsenmiştir. Metnin yazımında ise günümüz imlâ kuralları dikkate alınmıştır.

Nûshanın sayfa kenarlarında yer alan tashihler metne ilave edilmiştir, tashihler dışındaki diğer açıklamalar ise metne eklenmeden dipnotta “وَفِي هَامش” açıklamasıyla belirtilmiştir. Yazım hatası olduğu düşünülen ibarelerin metin içinde doğru yazımına yer verilmiş, dipnota nûshadaki yazma işaret edilmiştir. Metne tarafımızdan ilave edilen tüm açıklamalar köşeli parantez [] içinde belirtilmiştir. Eserde zikredilen şahısların kısa biyografileri ve kitaplarla ilgili açıklamalar ilk geçikleri yerlerde dipnota verilmiştir. Tahkikli metinde yer verilen dipnotlarda kullanılan kaynaklar da dirase kısmında yer alan kaynakçada gösterilmiştir.

19 Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 22: 497-502.

20 Yakûb b. Habîb b. Yakûb el-Îskilîbî döneminin önemli hattatlardandır. "Kirli Yakûb" olarak da bilinen Îskilipli, hattat Hasan el-Üsküdarî'nın öğrencilerindendir. Birkaç kez İstanbul'un Yoros kazasında mutasarrıflık da yapan Îskilipli 1030/1620 tarihinde vefat etmiştir. Bk. Süleyman Saadettin Efendi Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928), 586. Türkiye kütüphaneleri katalog kayıtlarında Îskilipli tarafından istinsah edilmiş altı adet mecmuya rastlanmıştır.

SONUÇ

Daha çok fürû-i fikih eserlerinin “edebü'l-fetvâ”/ “âdâbü'l-müftî” başlıklı bölümlerde ele alınan iftâ usûlü ve âdâbı ile ilgili konularda telif edilen ilk müstakil eserler İbnü's-Salâh'ın *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* ve İbn Hamdân'ın *Sifatü'l-müftî ve'l-müsteftî* adlı eserleridir. Hanefî fetvâ usûlünü konu edinen ilk müstakil eserler ise bunlardan yaklaşık üç yüzyıl sonra kaleme alınmıştır. Muhammed ed-Destinâî'nin *Âdâbü'l-müftîn* adlı risâlesi tespit edebildiğimiz ilk müstakil Hanefî fetvâ usûlü eseridir.

Kaynaklarda hakkında bir bilgiye ulaşamayan Muhammed Destinâî, İran'ın İsfahan şehrine bağlı bir köy olan Destinâ köyünde doğmuş, hicri 850-950 yılları arası bir dönemde yaşamıştır. Kaynaklarda Destinâî'ye atfedilen herhangi başka bir eser de tespit edilememiştir.

Dört yapraktan müteşekkil olan Destinâî'nin *Âdâbü'l-müftîn* adlı eseri Hanefî fetvâ usûlû konusunda derli toplu bilgiler veren muhtasar bir risâledir. Risâle bir mukaddime ve iki bölümden oluşur. Mukaddimedede iftâ, fütyâ, fetvâ ve müftî kelimelerinin kökenleri, türevleri ve anlamları ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilir. Birinci bölümde iftâ'nın hükmü, şartları ve âdâbı konuları ele alınır. Risâlenin ikinci bölümünde ise, fetvâ talep eden kimsenin görevleri ve âdâbı ile ilgili bazı meselelere temas edilir. Risâlede deðinilen konuların çoðunluğu iftâ faaliyetinin şekil şartları ile ilgilidir; fetvâ verilecek görüşün nasıl tespit edileceği ile ilgili hususlara çok az yer verilmiştir. Eserde atîf veya alıntı yapılan eserlerin çoðunluğu Hanefî fetâva/nevâzil türü eserlerdir. Ancak fetvâ lafzı ve türevleriyle ilgili hususlara yer verilen mukaddime kısmında sözlük ve tefsir türü eserle-re de atîf yapılmaktadır.

Sonraki birkaç kaynakta esere atîf yapılması ve eserin tek nüsha-sı bulunmasından hareketle risâlenin yaygın bir ilgiye mazhar olamadığı anlaşılmaktadır. Ancak eser ve müellif hakkındaki bilgilerin sınırlı olması nedeniyle eserin yaygınlık kazanamama nedenini tam olarak tespit mümkün olamamıştır. Risâlenin içeriðinin yeterli/önemli görülmemesi, eser ve müellifinin çok tanınmaması, müellifin yetkinliğinin tartışılmaması, risâlenin telif edildiği ve müellifin ilmi faaliyetlerini sürdürdüğü coðrafyanın konumu, ilim merkezlerinden uzak olması gibi faktörlerden hangisinin ne kadar etkili olduğu hususunda değerlendirmelerde bulunmak şimdilik zor görünmektedir.

KAYNAKÇA

Aynî, Mehmet Fîkhî. *Risâle fî edebî'l-müftî*. Thk. Osman Şahin. İstanbul-Beyrut: TDV Yayınları, 2018.

Bağdatlı, İsmail Paşa. *Hedîyyetü'l-ârifîn*. 2 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1951.

Bayder, Osman. "Hanefî Fetvâ Usûlü Literatürü ve Bedreddin eş-Şuhâvî'nin "et-Tirâzu'l-müzheb" Adlı Fetvâ Usûlünün Değerlendirilmesi". *Bilimname* 29 (Kasım 2015): 211-229.

Buhârî, Burhaneddîn Mahmûd b. Ahmed. *el-Muhîtû'l-Burhânî fî'l-fîki'n-Nu'mânî*. Thk. Abdülkerîm Sâmi el-Cündî. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 2004.

Destinâî, Muhammed. *Âdâbü'l-müftîn*. Esad Efendi, 3782: 44b-47b. Süleymaniye Kütüphanesi.

Haskeffî, Alâüddîn Muhammed b. Ali. *Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebsâr. Reddü'l-muhtâr* içinde. Thk. Âdil Ahmed Abdülmecvûd, Ali Muhammed Muavvaz. Özel baskı. 12 Cilt. Riyad: Dâru alemî'l-kütüb, 2003.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin. "Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî". *Mecmûatü resâili İbn Âbidîn*. 2 Cilt. İstanbul: Şeriket-i Sahafîyye-i Osmaniye Matbaası, 1907.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem. *Lisânü'l-Arab*. 3. Baskı. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, 1993.

İbn Nüceym, Sirâcüddîn Ömer b. İbrahim. *en-Nehrü'l-fâik şerhu Kenzi'd-dekâik*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2002.

İbn Hamdân Ebû Abdullâh Necmeddîn Ahmed. *Sifatü'l-fetva ve'l-müftî ve'l-müsteftî*. Thk. Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî. 3. Baskı. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1984.

İbnü'l-Hümâm, Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid. *Fethu'l-kâdîr, el-İnâye* ile birlikte. 9 Cilt. Bulak: el-Matbaatü'l-kübra'l-emiriyye, 1315.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takîyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn. *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*. Thk. Abdü'l-Mu'tî Emîn el-Kal'âcî. Beyrut: Mektebetü'l-mâ'rife, 1986.

Kâdûrî, Yûsuf b. Ömer. *Câmi'u'l-muzmerât ve'l-müşkilât fî şerhi Muh-tasari'l-Kudûrî*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2018.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfî'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Haz. Şerafettin Yalatkaya, Rıfat Bilge. 2 Cilt. İstanbul: Mearif Matbaası, 1941.

Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fühûl*. Thk. Mahmûd Abdülkâdir Arnaût. 6 Cilt. İstanbul: Merkezü'l-ebhâs li't-tarîh ve'l-fünûn ve's-sekâfeti'l-İslâmiyye, 2010.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. 4 Cilt. Beyrut: Müessese-tü'r-risâle, 1993.

Kureşî, Abdülkâdir b. Muhammed. *Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefîyye*. 2 Cilt. Haydarâbat: Matbaatü meclisi dâireti'l-meârifî'n-nizâmiyye, t.y.

Kurlânî, Seyyîd Celâlüddîn b. Kemâlüddîn. *el-Kîfâye fî şerhi'l-Hidâye*. Feyzullah Efendi Koleksiyonu, 875: 1a-312b. İstanbul Millet Kütüphanesi.

Leknevî, Abdülhayy. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefîyye*. Kahire: Dârû'l-kitâbi'l-İslâmiyye, t.y.

Mergînânî, İmâdüddîn Abdürrahîm b. Ebî Bekr. *Füsûlü'l-ihkâm fî usûli'l-ahkâm*. Samsun İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 892: 1a-341b. Milli Kütüphane.

Mutarrîzî, Ebû'l-Feth Nâsırüddîn. *el-Mugrib fî tertîbi'l-mu'rib*. 2 Cilt. Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1979.

Müstakimzâde, Süleyman Saadettin Efendi. *Tuhfe-i Hattâtîn*. Nşr. İbnü'l-Emin Mahmud Kemal Înal. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

Nesefî, Hafızüddîn Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*. Thk. Yusuf Ali Büdeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2008.

Öğüt, Salim. "Edebü'l-Kâdfî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 408-410. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Özer, Hasan. "Pîrîzâde İbrahim ve "Mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam" İsimli Risâlesinin Tahkik ve Tercümesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (Nisan 2012): 327-341.

Özgüdenli, Osman Gazi. "İsfahan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 497-502. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Semerkandî, Nâsırüddîn Muhammed b. Yûsuf. *el-Mültekat fi'l-fetâva'l-Hanefîyye*. Beyrut: Dârû'l-kütübi'l-ilmiyye, 2000.

Muhammed Ed-Destinâî'nin *Âdâbü'l-Müftîn* Adlı Risâlesi: İnceleme ve Tahkik

Uludağ, Süleyman - Ocak, Ahmet Yaşar. "Fütüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 259-263. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Zâhidî, Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd. *Kunyetü'l-münnye li-tetmî-mi'l-gunye*. Tokat İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 57: 1a-203b. Milli Kütüphane.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsim Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf*. 3. Baskı. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-Arabî, 1986.

Ziriklî, Hayrettin. *el-A'lâm*. 15. Baskı. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.

2. Risâlenin Tahkîkli Metni

[آداب المفتين محمد الدستنائي]

[٤٤] بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي أفتنا في الكلالة، وأخرجنا من ظلمات الغي والجهالة، والصلة على مهبط الوحي ومعدن الرسالة
محمد وآله وصحبه أهل الدين والدلالة.

وبعد؛ فهذه نبذة من آداب المفتين، وشمة من شيم المتعنين، جمعتها تيسيراً للأصحاب وتسهيلاً للأجياب، والله
أسأل الإلهام وهو الموفق للإمام.

مقدمة: في تحقيق معنى الإفتاء

اعلم: أن «الإفتاء» إفعال من «القى» وهو الحادث الطري السنّ، والفتى فعل من الناقص اليائى، والفعل منه فتى
من حد علم فتاء، لكنه من الأفعال الغير امتنصرفة، قاله في الفائق¹ والديوان² على عكس يدع ويذر الذين أ Mataوا ماضيهما
وهذا أ Mataوا مضارعه.

ثم «القتوى» على زنة «الذئب»، اسم مأخوذ من مصدره الذي هو «الفتاوى» بفتح الفاء كما أن «التقيا» اسم من
النُّقى.

ثم «القتوى» بفتح الفاء لغة فيها كاللتقوى لغة في التقي، وهذا من باب فَعْلِي التي أصلها فُعْلِي.

ثم كان الأصل في الفتوى «فتى» كما كان الأصل في النقوى «تقى»، قبلت اليماء فيهما وأواً للخفة مع أن فيه ضربا
من التشقيق فرقاً بين فعلها وبينها صفة كصدراً ولم يعكسوا ما أن التشقيق أنساب بالأسماء لخفتها تعادلاً لما عرف، كذا في
شرح الشافية³ وقد يقال الفتوى وأتبع حركة الفاء الواو، ويمال الفتوى أيضاً لكن من غير اتباع.

ومعنى الفتيا على ما قال في الديوان: حادثة مبهمة، والإفتاء تبيين تلك المبهمة. وقال في تفسير المدارك:⁴ «الاستفادة
سؤال الإفتاء، والإفتاء تبيين المبهم».

وقال في الكشاف:⁵ «الفتاوى الجواب في الحادثة، اشتقت على طريق الاستعارة من الفتى في السنّ». فيكون استعارة
مصرحة تبعية.

1 أي الفائق في غريب الحديث للعلامة أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري (ت. 538هـ/1144م). انظر: هدية العارفين للبغدادي، 1217/2.

2 أي ديوان الشعر (ديوان الأدب) للعلامة أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري (ت. 538هـ/1144م). انظر: كشف الظنون لحاجي خليفة، 791/1.

3 أي الشافية في التصريف لأبي عمرو عثمان بن عمر المعروف بابن الحاجب النحوى المالكى (ت. 646هـ/1249م). انظر كشف الظنون لحاجي خليفة، 1021/2.

4 أي مدارك التنزيل وحقائق التأويل في التفسير، الإمام، حافظ الدين عبد الله بن أحمد النسفي (ت. 710هـ/1310م). انظر كشف الظنون لحاجي خليفة، 1021/2. | مدارك التنزيل للنسفي، 400/1.

5 أي الكشاف عن حقائق التنزيل في التفسير، للعلامة أبي القاسم محمود بن عمر الزمخشري (ت. 538هـ/1144م). انظر: كشف الظنون لحاجي خليفة، 1475/2. | الكشاف للزمخشري، 364/3.

وقال في المغرب:⁶ «اشتقاق «الفتوى» من «الفتى»؛ لأنها جواب في حادثة أو إحداث حكم أو تقوية لبيان مشكل.» و«الإفتاء» متعدّ بنفسه إلى واحد وبواسطة حرف الجر إلى أكثر، تقول: أفتاه بكندا، وفي كذا، قال الله تعالى ﴿قُلِ اللَّهُ يُعْتَدِيْكُمْ فِي الْكَلَّاٰتِ﴾ [النساء، 176/4]، ﴿أَفَتَنَا فِي سَبْعِ بَقَرَاتٍ﴾ [يوسف، 46/12]، ويقال: أفتاه بالحل أو بالحرمة. والفتوى غير منصرف لألف التائين، وجمعه الفتاوي بفتح الواو كالدعوي والداعوى. ومنهم من جعل ألف الفتوى لللاحق بجعفر فنونه كتقوى، وكتب مقصورتها بصورة الياء إلا إن تضاف فبالألف كفتواه وتقواه.

ثم «المفتى» على بناء الفاعل يحيى لثلاثة معان:

الأول: ما مرّ من أنه مبين المبهم من الحوادث.

الثاني؛ أنه الشارب من الإفتاء لازماً مشتقاً من الفتى وهو قبح الشرط، وقد أفتى الرجل إذا شرب به قاله ابن أغراي،⁷ كذا في الفائق والغريبين.⁸

الثالث؛ المفتى علم ملكيال⁹ هشام بن هبيرة¹⁰ ستة أيام.¹¹ ومنه ما جاء في الخبر: /[45] و[46] و[47] و[48] و[49] و[50] و[51] و[52] و[53] و[54] و[55] و[56] و[57] و[58] و[59] و[60] و[61] و[62] و[63] و[64] و[65] و[66] و[67] و[68] و[69] و[70] و[71] و[72] و[73] و[74] و[75] و[76] و[77] و[78] و[79] و[80] و[81] و[82] و[83] و[84] و[85] و[86] و[87] و[88] و[89] و[90] و[91] و[92] و[93] و[94] و[95] و[96] و[97] و[98] و[99] و[100] و[101] و[102] و[103] و[104] و[105] و[106] و[107] و[108] و[109] و[110] و[111] و[112] و[113] و[114] و[115] و[116] و[117] و[118] و[119] و[120] و[121] و[122] و[123] و[124] و[125] و[126] و[127] و[128] و[129] و[130] و[131] و[132] و[133] و[134] و[135] و[136] و[137] و[138] و[139] و[140] و[141] و[142] و[143] و[144] و[145] و[146] و[147] و[148] و[149] و[150] و[151] و[152] و[153] و[154] و[155] و[156] و[157] و[158] و[159] و[160] و[161] و[162] و[163] و[164] و[165] و[166] و[167] و[168] و[169] و[170] و[171] و[172] و[173] و[174] و[175] و[176] و[177] و[178] و[179] و[180] و[181] و[182] و[183] و[184] و[185] و[186] و[187] و[188] و[189] و[190] و[191] و[192] و[193] و[194] و[195] و[196] و[197] و[198] و[199] و[200] و[201] و[202] و[203] و[204] و[205] و[206] و[207] و[208] و[209] و[210] و[211] و[212] و[213] و[214] و[215] و[216] و[217] و[218] و[219] و[220] و[221] و[222] و[223] و[224] و[225] و[226] و[227] و[228] و[229] و[230] و[231] و[232] و[233] و[234] و[235] و[236] و[237] و[238] و[239] و[240] و[241] و[242] و[243] و[244] و[245] و[246] و[247] و[248] و[249] و[250] و[251] و[252] و[253] و[254] و[255] و[256] و[257] و[258] و[259] و[260] و[261] و[262] و[263] و[264] و[265] و[266] و[267] و[268] و[269] و[270] و[271] و[272] و[273] و[274] و[275] و[276] و[277] و[278] و[279] و[280] و[281] و[282] و[283] و[284] و[285] و[286] و[287] و[288] و[289] و[290] و[291] و[292] و[293] و[294] و[295] و[296] و[297] و[298] و[299] و[300] و[301] و[302] و[303] و[304] و[305] و[306] و[307] و[308] و[309] و[310] و[311] و[312] و[313] و[314] و[315] و[316] و[317] و[318] و[319] و[320] و[321] و[322] و[323] و[324] و[325] و[326] و[327] و[328] و[329] و[330] و[331] و[332] و[333] و[334] و[335] و[336] و[337] و[338] و[339] و[340] و[341] و[342] و[343] و[344] و[345] و[346] و[347] و[348] و[349] و[350] و[351] و[352] و[353] و[354] و[355] و[356] و[357] و[358] و[359] و[360] و[361] و[362] و[363] و[364] و[365] و[366] و[367] و[368] و[369] و[370] و[371] و[372] و[373] و[374] و[375] و[376] و[377] و[378] و[379] و[380] و[381] و[382] و[383] و[384] و[385] و[386] و[387] و[388] و[389] و[390] و[391] و[392] و[393] و[394] و[395] و[396] و[397] و[398] و[399] و[400] و[401] و[402] و[403] و[404] و[405] و[406] و[407] و[408] و[409] و[410] و[411] و[412] و[413] و[414] و[415] و[416] و[417] و[418] و[419] و[420] و[421] و[422] و[423] و[424] و[425] و[426] و[427] و[428] و[429] و[430] و[431] و[432] و[433] و[434] و[435] و[436] و[437] و[438] و[439] و[440] و[441] و[442] و[443] و[444] و[445] و[446] و[447] و[448] و[449] و[450] و[451] و[452] و[453] و[454] و[455] و[456] و[457] و[458] و[459] و[460] و[461] و[462] و[463] و[464] و[465] و[466] و[467] و[468] و[469] و[470] و[471] و[472] و[473] و[474] و[475] و[476] و[477] و[478] و[479] و[480] و[481] و[482] و[483] و[484] و[485] و[486] و[487] و[488] و[489] و[490] و[491] و[492] و[493] و[494] و[495] و[496] و[497] و[498] و[499] و[500] و[501] و[502] و[503] و[504] و[505] و[506] و[507] و[508] و[509] و[510] و[511] و[512] و[513] و[514] و[515] و[516] و[517] و[518] و[519] و[520] و[521] و[522] و[523] و[524] و[525] و[526] و[527] و[528] و[529] و[530] و[531] و[532] و[533] و[534] و[535] و[536] و[537] و[538] و[539] و[540] و[541] و[542] و[543] و[544] و[545] و[546] و[547] و[548] و[549] و[550] و[551] و[552] و[553] و[554] و[555] و[556] و[557] و[558] و[559] و[5510] و[5511] و[5512] و[5513] و[5514] و[5515] و[5516] و[5517] و[5518] و[5519] و[5520] و[5521] و[5522] و[5523] و[5524] و[5525] و[5526] و[5527] و[5528] و[5529] و[5530] و[5531] و[5532] و[5533] و[5534] و[5535] و[5536] و[5537] و[5538] و[5539] و[5540] و[5541] و[5542] و[5543] و[5544] و[5545] و[5546] و[5547] و[5548] و[5549] و[55410] و[55411] و[55412] و[55413] و[55414] و[55415] و[55416] و[55417] و[55418] و[55419] و[55420] و[55421] و[55422] و[55423] و[55424] و[55425] و[55426] و[55427] و[55428] و[55429] و[55430] و[55431] و[55432] و[55433] و[55434] و[55435] و[55436] و[55437] و[55438] و[55439] و[55440] و[55441] و[55442] و[55443] و[55444] و[55445] و[55446] و[55447] و[55448] و[55449] و[55450] و[55451] و[55452] و[55453] و[55454] و[55455] و[55456] و[55457] و[55458] و[55459] و[55460] و[55461] و[55462] و[55463] و[55464] و[55465] و[55466] و[55467] و[55468] و[55469] و[55470] و[55471] و[55472] و[55473] و[55474] و[55475] و[55476] و[55477] و[55478] و[55479] و[55480] و[55481] و[55482] و[55483] و[55484] و[55485] و[55486] و[55487] و[55488] و[55489] و[55490] و[55491] و[55492] و[55493] و[55494] و[55495] و[55496] و[55497] و[55498] و[55499] و[554100] و[554101] و[554102] و[554103] و[554104] و[554105] و[554106] و[554107] و[554108] و[554109] و[554110] و[554111] و[554112] و[554113] و[554114] و[554115] و[554116] و[554117] و[554118] و[554119] و[554120] و[554121] و[554122] و[554123] و[554124] و[554125] و[554126] و[554127] و[554128] و[554129] و[554130] و[554131] و[554132] و[554133] و[554134] و[554135] و[554136] و[554137] و[554138] و[554139] و[554140] و[554141] و[554142] و[554143] و[554144] و[554145] و[554146] و[554147] و[554148] و[554149] و[554150] و[554151] و[554152] و[554153] و[554154] و[554155] و[554156] و[554157] و[554158] و[554159] و[554160] و[554161] و[554162] و[554163] و[554164] و[554165] و[554166] و[554167] و[554168] و[554169] و[554170] و[554171] و[554172] و[554173] و[554174] و[554175] و[554176] و[554177] و[554178] و[554179] و[554180] و[554181] و[554182] و[554183] و[554184] و[554185] و[554186] و[554187] و[554188] و[554189] و[554190] و[554191] و[554192] و[554193] و[554194] و[554195] و[554196] و[554197] و[554198] و[554199] و[554200] و[554201] و[554202] و[554203] و[554204] و[554205] و[554206] و[554207] و[554208] و[554209] و[554210] و[554211] و[554212] و[554213] و[554214] و[554215] و[554216] و[554217] و[554218] و[554219] و[554220] و[554221] و[554222] و[554223] و[554224] و[554225] و[554226] و[554227] و[554228] و[554229] و[554230] و[554231] و[554232] و[554233] و[554234] و[554235] و[554236] و[554237] و[554238] و[554239] و[554240] و[554241] و[554242] و[554243] و[554244] و[554245] و[554246] و[554247] و[554248] و[554249] و[554250] و[554251] و[554252] و[554253] و[554254] و[554255] و[554256] و[554257] و[554258] و[554259] و[554260] و[554261] و[554262] و[554263] و[554264] و[554265] و[554266] و[554267] و[554268] و[554269] و[554270] و[554271] و[554272] و[554273] و[554274] و[554275] و[554276] و[554277] و[554278] و[554279] و[554280] و[554281] و[554282] و[554283] و[554284] و[554285] و[554286] و[554287] و[554288] و[554289] و[554290] و[554291] و[554292] و[554293] و[554294] و[554295] و[554296] و[554297] و[554298] و[554299] و[554300] و[554301] و[554302] و[554303] و[554304] و[554305] و[554306] و[554307] و[554308] و[554309] و[554310] و[554311] و[554312] و[554313] و[554314] و[554315] و[554316] و[554317] و[554318] و[554319] و[554320] و[554321] و[554322] و[554323] و[554324] و[554325] و[554326] و[554327] و[554328] و[554329] و[554330] و[554331] و[554332] و[554333] و[554334] و[554335] و[554336] و[554337] و[554338] و[554339] و[554340] و[554341] و[554342] و[554343] و[554344] و[554345] و[554346] و[554347] و[554348] و[554349] و[554350] و[554351] و[554352] و[554353] و[554354] و[554355] و[554356] و[554357] و[554358] و[554359] و[554360] و[554361] و[554362] و[554363] و[554364] و[554365] و[554366] و[554367] و[554368] و[554369] و[554370] و[554371] و[554372] و[554373] و[554374] و[554375] و[554376] و[554377] و[554378] و[554379] و[554380] و[554381] و[554382] و[554383] و[554384] و[554385] و[554386] و[554387] و[554388] و[554389] و[554390] و[554391] و[554392] و[554393] و[554394] و[554395] و[554396] و[554397] و[554398] و[554399] و[554400] و[554401] و[554402] و[554403] و[554404] و[554405] و[554406] و[554407] و[554408] و[554409] و[554410] و[554411] و[554412] و[554413] و[554414] و[554415] و[554416] و[554417] و[554418] و[554419] و[554420] و[554421] و[554422] و[554423] و[554424] و[554425] و[554426] و[554427] و[554428] و[554429] و[554430] و[554431] و[554432] و[554433] و[554434] و[554435] و[554436] و[554437] و[554438] و[554439] و[554440] و[554441] و[554442] و[554443] و[554444] و[554445] و[554446] و[554447] و[554448] و[554449] و[554450] و[554451] و[554452] و[554453] و[554454] و[554455] و[554456] و[554457] و[554458] و[554459] و[554460] و[554461] و[554462] و[554463] و[554464] و[554465] و[554466] و[554467] و[554468] و[554469] و[554470] و[554471] و[554472] و[554473] و[554474] و[554475] و[554476] و[554477] و[554478] و[554479] و[554480] و[554481] و[554482] و[554483] و[554484] و[554485] و[554486] و[554487] و[554488] و[554489] و[554490] و[554491] و[554492] و[554493] و[554494] و[554495] و[554496] و[554497] و[554498] و[554499] و[554500] و[554501] و[554502] و[554503] و[554504] و[554505] و[554506] و[554507] و[554508] و[554509] و[554510] و[554511] و[554512] و[554513] و[554514] و[554515] و[554516] و[554517] و[554518] و[554519] و[554520] و[554521] و[554522] و[554523] و[554524] و[554525] و[554526] و[554527] و[554528] و[554529] و[554530] و[554531] و[554532] و[554533] و[554534] و[554535] و[554536] و[554537] و[554538] و[554539] و[554540] و[554541] و[554542] و[554543] و[554544] و[554545] و[554546] و[554547] و[554548] و[554549] و[5545410] و[5545411] و[5545412] و[5545413] و[5545414] و[5545415] و[5545416] و[5545417] و[5545418] و[5545419] و[5545420] و[5545421] و[5545422] و[5545423] و[5545424] و[5545425] و[5545426] و[5545427] و[5545428] و[5545429] و[55454210] و[55454211] و[55454212] و[55454213] و[55454214] و[55454215] و[55454216] و[55454217] و[55454218] و[55454219] و[55454220] و[55454221] و[55454222] و[55454223] و[55454224] و[55454225] و[55454226] و[55454227] و[55454228] و[55454229] و[554542210] و[554542211] و[554542212] و[554542213] و[554542214] و[554542215] و[554542216] و[554542217] و[554542218] و[554542219] و[554542220] و[554542221] و[554542222] و[554542223] و[554542224] و[554542225] و[554542226] و[554542227] و[554542228] و[554542229] و[554542210] و[554542211] و[554542212] و[554542213] و[554542214] و[554542215] و[554542216] و[554542217] و[554542218] و[554542219] و[554542220] و[554542221] و[554542222] و[554542223] و[554542224] و[554542225] و[554542226] و[554542227] و[554542228] و[554542229] و[554542210] و[554542211] و[554542212] و[554542213] و[554542214] و[554542215] و[554542216] و[554542217] و[554542218] و[554542219] و[554542220] و[554542221] و[554542222] و[554542223] و[554542224] و[554542225] و[554542226] و[554542227] و[554542228] و[554542229] و[554542210] و[554542211] و[554542212] و[554542213] و[554542214] و[554542215] و[554542216] و[554542217] و[554542218] و[554542219] و[554542220] و[554542221] و[554542222] و[554542223] و[554542224] و[554542225] و[554542226] و[554542227] و[554542228] و[554542229] و[554542210] و[554542211] و[554542212] و[554542213] و[554542214] و[554542215] و[554542216] و[554542217] و[554542218] و[554542219] و[554542220] و[554542221] و[554542222] و[554542223] و[554542224] و[554542225] و[554542226] و[554542227] و[554542228] و[554542229] و[554542210] و[554542211] و[554542212] و[554542213] و[554542214] و[554542215] و[554542216] و[554542217] و[554542218] و[554542219] و[554542220] و[554542221] و[554542222] و[554542223] و[554542224] و[554542225] و[554542226] و[554542227] و[554542228] و[554542229] و[554542210] و[554542211] و[554542212] و[554542213] و[554542214] و[554542215] و[554542216] و[554542217] و[554542218] و[554542219] و[554542220] و[554542221] و[554542222] و[554542223] و[554542224] و[554542225] و[554542226] و[554542227] و[554542228] و[554542229] و[554542210] و[554542211] و[554542212] و[554542213] و[554542214] و[554542215] و[554542216] و[554542217] و[554542218] و[554542219] و[554542220] و[554542221] و[554542222] و[554542223] و[554542224] و[554542225] و[554542226] و[554542227] و[554542228] و[554542229] و[554542210] و[554542211] و[554542212] و[554542213] و[554542214] و[554542215] و[554542216] و[554542217

الأصول والنصوص بوجه، ولكن في الروايات المستنبطة منها له مساغ، فيحاط ويختار الأقوى فالأقوى.

الرابعة: هذا الإفتاء متعدٌ كما ذُكر، فيه إشارة إلى أنه ينبغي أن يتعدّى إفتاؤه إلى غيره، أعني يعلم الطلبة ويفيد إلى أن يبلغوا درجة الإفتاء.

الخامسة: ينبغي أن لا يلتفت إلى ما يسأل عنه من غير الحوادث المبهمة؛ إذ الإفتاء تبيّن الحادث المبهم كما مرت.

[1] [فصل: في حكم الإفتاء وبعض شرائطه وآدابه]

قال في شرح الهدایة:¹⁶ «أن الإفتاء من فروض الكفایات كالقضايا، وأدنى درجات فرض الكفایة الندب، فندب الدخول فيه ملن كان أهلاً له إلا أن فيه خطراً عظيماً، ولا يسلم في بحره كل سايج ولا ينجو منه كل طامح إلا من عصمه الله تعالى وهو عزيز وجوده».»

في يعني له ملن أراد الدخول فيه يستأهل له أن يراعي أموراً:

منها: أن يحصل علمه حتى يكون مجتهداً فيه، ولا يقنع بالتقليد المحسن. فقد أجمع العلماء أن المفتى يجب أن يكون من أهل الاجتهاد؛ لأنَّه بين أحكام الشرع، وإنما يمكِّنه ذلك إذا علم بالدلائل الشرعية.

قال في الفصول:¹⁷ «وشرط صيغة المرء مجتهداً أن يعلم بالكتاب والستة مقدار ما يتعلق به الأحكام دون الموعظ».»

وأما التقليد وهو أن يكفي بالحفظ نقولاً عن الأئمة الأجلة، وعن الكتب المصححة، فقد جوزه بعضهم. وعلى الأول الإمام أبو حنيفة [ت. 150هـ/767م]، وأبو يوسف [ت. 182هـ/798م] رحمهما الله، وعلى الثاني محمد بن حسن [ت. 189هـ/805م]. لا يرى إلى قول أبي حنيفة: «لا يحل لأحد أن يفتني بقولنا ما لم يعلم من أين قلنا». قيل: معناه: أنه لا يقبل مسألة أخرى عليه من عند نفسه ما لم يعلم أن الإمام لأي معنى أجاب، كذا قاله في غياث المفتين. وسئل الإمام ظهير الدين¹⁸ [45]: هل يحتاج في زماننا إلى هذا أم يكفيه الحفظ؟ قال: يكفي بالحفظ نقاً عن الكتب المصححة. وقال نجم الدين البخاري:¹⁹ لا يكفي الحفظ بل لا بد من هذا في كل زمان.

وفي شرح القدوسي:²⁰ «أما أبو يوسف فقد شدد الأمر، وقال: لا يسع لأحد أن يفتني بالرأي إلا من عرف أحكام الكتاب والستة، وعرف الناسخ والمنسوخ، وعرف أقواب الصحابة، وعرف المتشابه ووجوه الكلام. وعن محمد أنه قال: إذا كان صواب الرجل أكثر من خطئه جاز له أن يفتني.»

ثم إذا لم يكن مجتهداً لا يحل له أن يفتني إلا بطريق الحكاية، فيحكي ما يحفظ من أقوال الفقهاء. وقال عاصم بن

16 أي الكفایة في شرح الهدایة لجلال الدين الكرلاي (ت. 767هـ/1366م). انظر: كشف الظنون لحاجي خلیفة، 2/ 1499هـ. | الكفایة للكرلاي، ص 69.

17 أي فصول الأحكام في أصول الأحكام (الفصول العمادىة) لعبد الرحيم بن أبي بكر عماد الدين المرغينانى الحنفى، حفيد صاحب الهدایة (ت. 1271هـ/670م). انظر: هدية العارفين للبغدادى، 1/ 560. | الفصول للمرغينانى، ص 6.

18 هو ظهير الدين أحمد بن إسماعيل الخوارزمي التمتراثى (ت. 1205هـ/601م)، له كتاب الفتاوي وشرح الجامع الصغير. انظر: الجواهر المضيئة للقرشي، 2/ 293.

19 هو نجم الأئمة البخاري، أستاذ فخر الدين البديع القرزوني. هو من أفران بهان الدين الكبير وعطاء الدين الحمامي والبدر طاهر. وكان مدار الفتوى عليهم ببخاري وخوارزم في زمانهم. انظر: الفوائد البهية للكنوى، 1/ 220.

20 أي جامع المضمومات والمشكلات في شرح مختصر القدوسي ليوسف بن عمر بن يوسف الصوفي الكادوري، المعروف بنبرة عمر (ت. 1429هـ/832م). انظر: كشف الظنون لحاجي خلیفة، 2/ 1631. | جامع المضمومات للكادوري، 1/ 73.

يوسف:²¹ كت في مأتم قد اجتمع فيه أربعة من أصحاب أبي حنيفة، زفر [ت. 158هـ/775م] وأبو يوسف وعافية²² وقاسم بن معن²³ فأجمعوا الله [قال]: «لا يحل لأحد أن يفتني بقولنا ما لم يعلم من أين قلنا.» ظهر جواز الأمررين، الإفتاء بالاجتهاد وبالتقليد، والأول أولى.

ثم المقلد ينبغي أن يكون مقلده في ظنه مصيّباً فيما أفتاه، وهو أفضل ممّن يخالفه، وثبت أفضليته بالتسامع، كذا قالوا.

ومنها: أن يجب عن الأصول مهما أمكنه، فإنه أيس وأقوى إلا إذا لم يكن من أهل الاجتهاد فحينئذ يجيز عن الفروع فإنه أسلم وأحوط.

ومنها: أن لا يتقدّم من أحد من الملوك بل يتقدّم من ملك الملوك عز شأنه، فيعتمد بحبله، ويستخذه ويتوكّل عليه؛ ليلهم الرشد ويوافق للصواب.

ومنها: أن لا يتحرّى عليه بمجرد علمه، فيقول²⁴ «أجازني علمي»، بل يلزم المفتين ويستمدّ منهم ويستفيد الإجازة منهم ليكون على بصيرة. قال أبو بكر:²⁵ وإن حفظ جميع كتب أصحابنا فلا بد أن يتلمذ للفتوى حتى تهتدى إليه وإنما يضمن ما تلف بفتواه.

ومنها: أن لا يبادر بالجواب ولا يتعجل فيه بل يتأنّى ويتحرجي الصواب. قال الإمام أبو حنيفة: لأن يُخطئ الرجل عن فهم خير من أن يصيّب بغير فهم. وكان رحمة الله رجماً لا يجيز عن مسألة سنة. وبيني أن لا يلتقط إلى إلحاح المستفتى. فقد كان أبو نصر²⁶ إذا ألح عليه المستفتى، وقال: جئت من مكان بعيد، يقول: فلا نحن ناديناك من حيث جئتنا، ولا نحن عميّنا عليك المذاهبا.

ومنها: أن لا يجيز في حال تفرقة القلب بسبب وقوع حادثة عظيمة وفي حالة الغضب والجوع كيلا يتخبط كابن دقيق العيد.²⁷

ومنها: أن لا يعلم الحِيل، ولا يميل إلى رأي المستفتى، ولا يقبل منه شيئاً لثلا يصير ماجنًا، فيستتحق الحجر. قال أبو حنيفة: لا يجوز الحجر إلا على ثلاثة: المتطبّب الجاهل؛ فإنه يسقي الناس في أمراضهم مهلاً. والمفتى الماجن؛ فإنه يعلم

21 هو عاصم بن يوسف بن ميمون بن قدامة أبو عصيمة البلاخي يروي عن ابن المبارك كان صاحب حدث وهو ثبت فيه (ت. 210هـ/825م). انظر:الجواهر المضية للقرشي، 347/1.

22 هو عافية بن يزيد الأودي نسبة إلى أود بن صعب بن سعد العشيرة (ت. 180هـ/797م)، كان من أصحاب أبي حنيفة. وولي القضاء للمهدي ببغداد في عسكر المهدي. انظر:الجواهر المضية للقرشي، 267/1.

23 هو القاسم بن معن بن عبد الرحمن بن عبد الله بن مسعود أبو عبد الله الهذلي الكوفي (ت. 175هـ/792م). ولي القضاء بالكوفة بعد شريك بن عبد الله. وهو أحد من قال له أبو حنيفة في نفر أنت مسار قلبي وجلاء حزني. وكان أروى الناس للحديث والشعر وأعلمهم بالعربيّة والفقه. انظر:الجواهر المضية للقرشي، 412/1.

24 في النسخة «فتقول» وهو تصحيف، الصواب «فيقول».

25 هو أبو بكر محمد بن أحمد الإسكاف البلاخي (ت. 336هـ/947م)، أستاذ أبي جعفر الهندواني وأبو بكر الأعمش. انظر:الجواهر المضية للقرشي، 239، 28/2.

26 هو أبو نصر محمد بن سالم البلاخي (ت. 305هـ/918م)، من أقربان أبي حفص الكبير روى عن نصیر البلاخي. انظر:الجواهر المضية للقرشي، 268، 117/2.

27 هو أبو الفتح محمد بن علي بن وهب بن مطیع نقی الدين القشیری (ت. 702هـ/1302م)، المعروف كأیه وله باب دقيق العيد. قاض، من أکابر العلماء بالأصول، مجتهد. وتعلم بدمشق والإسكندرية ثم بالقاهرة. وولي قضاة الديار المصرية. من تصانیفه إحكام الأحكام، والإمام بأحاديث الأحكام، والاقتراح في بيان الاصطلاح. انظر: الأعلام للزرکی، 283/6.

الناس الحيل الباطلة. وفي الكفاية: «المأجُون الذي لا يبالي ما صنع وما قبل له، ومصدره المُجْنون، من حدّ طلب.»²⁸ والملکاري لميفلس.

ثم إن أهدي المستفتى إليه بعد الإفتاء فلا يأس بالقبول، هكذا ذكر شيخ الإسلام المعروف بخواهريزاده،²⁹ وفيه شارة إلى أنه لا يقبل شيئاً قبل الافتاء.³⁰

ومنها: أن يجيز على قول الإمام [46] أي حنيفة رحمة الله مطلقاً إذا لم ينص أن الفتوى على قول غيره، ثم يختار قول أبي يوسف رحمة الله، ثم قول محمد، ثم يأخذ بقول غيرهم من أصحاب أبي حنيفة مثل زفر وحسن بن زياد³¹ وعافية وقاسم عبد الله بن المبارك³² وغيرهم. ثم إن كان الإمام في جانب أصحابه في جانب فيو بالخير، وإن كان أحدهما مع الإمام فالمختار قول الإمام. وقال بعضهم: إن كان أبو حنيفة من جانب وجميع أصحابه من جانب لا يفتى إلا بقول أبي حنيفة، قاله في التجensis.³³ لكن هذا فيما لم ينص على أن الفتوى على قول غيره.

³⁵ وقال في القنية: «والفتوى فيما يتعلّق بالقضاء على قول أبي يوسف لزيادة تجربته». ³⁴

وسمحت مشايخنا رحمة الله أن في العبادات يختار قول قول أبي يوسف، وفي القضاء قول [في] غيرهما قول الإمام. وفيما لم يوجد لهم [قول]، قول غيرهم من أصحابهم. وفيما لم يوجد قول لأصحابهم، قول الشافعى [ت].
820هـ في ذلك مما هو أقرب وأحوط.

وقال في المحيط:³⁶ «في العبادات إذا صحت من وجهه، وفسدت من وجهه، يأخذ بالفساد. وفي المعاملات بالعكس. وفي المعتقدات يلأيان مهما أمكن».

³⁷ وقال في فتاوى أبي الليث: سُور الكلب والخنزير نجس خلافاً مالك [ت. 179هـ/795م]، فلو أفتى بقول مالك

²⁸ الكفاية للكرلاني، ص 837.

29 في الامامش: «خواهزاده معناه ابن الأخت، وكان ابن أخت القاضي الإمام أبي ثابت قاضي سمرقند وسمى خواهزاده محمد، وكتبه أي بي، واسم يبي حسين التجاري. وهو معاصر شمس الأمّة السرخي وموافق له في اسمه وكتبه أي بي لكن بي أي سهل. وتوفي كلّ منها في العام الذي توفي فيه الآخر». فتح القدير لابن لهمام، 411/4.

في الهاشم: لأنّه يثبت الإرث، منه.

323 هو أبو عبد الرحمن عبد الله بن المبارك المبروزي الحنظلي (ت. 181هـ/797م). سمع السفانيين وروى عنه محمد بن الحسن وابن مهدي. جمع علم والفقه والأدب والنحو واللغة والزهد والشعر والفصاحة والورع والإنصاف. انظر: *الجوهر المضيء للقرشي*, 1/281.

334 أي قنية المبنية لتمثيل الغيبة للإمام أبي الرجاء نجم الدين مختار بن محمود الزاهي الحنفي (ت. 658هـ/1260م)، انظر: كشف الظنون لحاجي خليفة، 1357هـ/2006م.

335 أي التجنيس والزيدي في الفتوى للإمام برهان الدين علي بن أبي بكر المرغيناني الحنفي (ت. 593هـ/1197م)، انظر: كشف الظنون لحاجي خليفة، 352هـ/2001م.

³⁵ القنية للزاهدي، ص 81.

35 القنية للزاهدي، ص 81 و.

37 هو نصر بن محمد بن أحمد بن إبراهيم المسمرقني الحنفي، الفقيه أبو الليث المعروف بiamam الهـي (ت. 73/ 893هـ). تفقه على الفقيه أبو جعفر البهداوي، وهو الإمام الكبير صاحب الأقوال المديدة والتصانيف المشهورة. هي تفسير القرآن، والنوازل في الفقه (الفتاوى)، وزخامة الفقه، وتنبيه لغافلـين، وكتاب البستان. انظر: الجواهر المضية للقرقيـ، 196/2.

جاز. وسئل الخطيب³⁸ عن عقّ الثالث³⁹ بتزوجها، فقيل له لا يحث على قول الشافعي، فاختاره، فهل يسعه المقام معها قال: نعم، على قول مشايخنا العراقيين.

فهاتان المسألتان تدلان على أن الإفتاء بالأيسر أولى في بعض الموضع، وإن كان على مذهب الغير. وتدلان أيضًا أن مذهب الغير لا يتعين بأن كان مذهب الشافعي كما قاله البعض، بل يجب أن يكون من مذاهب أهل السنة والجماعة. يدل عليه قوله أبي يوسف: يأخذ بقول إخواننا من أهل المدينة إذا بلغ إلقاء قلبي لم يحمل شيئاً. قوله الشافعي أيضًا حين صلّى بعد ما حلق وعلى ثوبه شعر كثير، فقيل له في ذلك فقال: متى بُلِّينا فربما انحطتنا إلى مذاهب أهل العراق. قال في القنية: «سُور الكلب والخنزير نجس خلاف مالك، ولو أقنى بقول مالك أجزأه».⁴⁰

ومنها: أن لا يأخذ الأجر على نفس الإفتاء؛ لأنّه طاعة. وينبغي أن يعلم أن الإفتاء الذي هو جواب المستفتى على ثلاثة أوجه: الجواب باللسان، وبالإيماء، وبالكتابة. فالأخوان سنتان مأثورتان، فهما طاعة دون الثالث؛ لأن الكتبة لا تجب عليه، فيجوزأخذ الأجر عليها بقدر تعبه.

ومنها: أنه إذا سئل: ما الحكم في هذه المسألة عند الشافعي أو عند مالك؟ ينبغي أن يكتب في الفتوى: الحكم عند أبي حنيفة كذا. ولا يكتب حكم غيره، سواء وافقاً أو خالفاً. لكن لو بين المسؤول بالجواب اللسانى لا بأس به. وكذا في المسائل التي صدق فيها ديانة لا قضاء، لو سئل المفتى هل يصدق فيها ديانة، ينبغي أن يكتب لا يصدق قضاء، والله أعلم. كذا في التجنّيس والخلاصة.⁴¹

ومنها: أن يحتاط في باب الفروج في جميع الموضع؛ نحو العتق/[46 ظ] في الجواري، والطلاق في النساء، فيكتب الجواب على قول فيه حفظ الفروج.

ومنها: أن لا يبادر بالجواب بحصرة من هو أعلم منه إلا بأمره. وإذا كان في البلدة فقيه آخر أو أكثر يسعه أن لا يفتني أصلًا؛ لأنّ الإفتاء حينئذ فرض كفاية. وأمّا إذا تعين للإفتاء بأن لم يكن فيها فقيه غيره، فلا يجوز له ترك الإفتاء.

قال في الملتقط:⁴² «عن أبي بكر [الإسكاف] في عالم بلدة ليس هناك أعلم منه لا يسعه أن لا يفتني إذا كان مجتهداً يعرف وجوه المسائل.»

ومنها: أنه إذا ورد عليه جواب مفتٍ⁴³ آخر، وبان له خطأ، يُعذر في ترك الجواب ورده، إن كان مجتهداً فيه، وإن كان منصوصاً فلا يُعذر في رده إذا علم أنه يعمل به. وفي فتاوى الكمال البياعى:⁴⁴ أنه لا يُعذر مطلقاً إن كان عالماً بالخطأ، وعلم أنه يعمل به.

ومنها: أنه لو بان له خطأ نفسه في جوابه بصحّة الصلاة والصوم ونحوهما، أو بجواز الوضوء والغسل والتيمّم،

38 هو عبد السيد الخطيبى. انظر: *الجواهر المضية للقرشى*, 317/1.

39 في النسخة «الثلث» وهو تصحيف، والصواب «الثلاث».».

40 *القنية للراہدی*, ص 7.

41 أي خلاصة الفتاوى للشيخ الإمام طاهر بن أحمد بن عبد الرشيد البخاري الحنفي (ت. 542هـ/1147م). انظر: *كشف الظنون لحاجي خليفة*, 718/1.

42 أي الملتقط في الفتاوى الحنفية للإمام ناصر الدين محمد بن يوسف السمرقندى الحنفى (ت. 556هـ/1161م). انظر: *كشف الظنون لحاجي خليفة*, 1813/2. | الملتقط للسمرقندى, 460.

43 في النسخة «مفتى» وهو تصحيف، والصواب «مفت».»

44 هو إمام كبير من مشايخ المحتزلة الملقب بكمال الأئمة نسبة إلى سمعيل ابن محمد، ولم يذكرها السمعانى وذكرها الذهىبي ولم يضبطها. وإنما قال بعدها وباء ونون خفقة البناعي، وذكر جماعة وهو أيضاً نسبة إلى نور الأئمة. انظر: *الجواهر المضية للقرشى*, 291/2.

وقد عمل بذلك، يجب عليه الإعلام. قالوا: هذا إذا ظهر له خطوه بيقين، وأمّا إذا توهم أو شك أو تحول رأيه إلى رأي آخر في المجهود، فلا يجب الإعلام.

ومنها: أنه إذا أورد عليه صورة استفتاء لا يستحق الجواب لما فيها من احتمالات تستدعي قيوداً ينبغي أن لا يجب ويردها إلى المستفتى حتى يقيدها، وإن قيدها بنفسه بالتماس المستفتى لا بأس به، لكن يراعي في القيود شرائط الإيجاز والاطنان، ويجب تنبيه الحشو والتطويل. وينبغي أن لا يدخل قيداً مضراً، مثل إن كتب فيها: أن المقصى عليه بالبينة لو أدعى بعد الحكم أن المقصى له قد كان أقر «أن هذا المحدود ملك عمرو» هل يصح هذا الدفع أم لا؟ ينبع أن يكتب: «لا يصح هذا الدفع والله أعلم». ولا يقيد قوله «ملك عمرو» بقوله «إني تلقيت الملك من جهة عمرو» ليصح دفع المقصى عليه حينئذ، فيكتب: «يصح والله أعلم». فقد كانت الصورة مستحقة للجواب بدونه فلا يفعل مثل هذا، لأن الوكالة المفتعلة إذا رأوا هذا القيد اتخذوها وادعوا بعد الحكم بهذا الدفع الكاذب، وصخّحوه بهذا القيد، ويلزم منه بطalan الأقضية الشرعية، فيظهر فساد كثير.

ومنها: أنه إذا كان في المسألة قولان أو أكثر، وبعضها أسهل وأيسر من بعض، ولا نص على المفتى به، ينبغي أن يفتى للناس بما هو أسهل عليهم وأيسر لهم، لقوله صلى الله عليه وسلم لعلي [بن أبي طالب ت. 40 هـ/ 651 م] ومعاذ [بن جبل ت. 17 هـ/ 638 م] رضي الله عنهما حين بعثهما إلى اليمن «يسراً ولا تعسر».⁴⁵

ثم إذا ذيل الرواية بقوله «هو الأصح» أو «أفتى به فلان» أو «لا بأس به للفتوى» أو «هو المأمور» أو «أخذ به فلان» أو «به آخذ» فلك أن تفتى بما هو يخالفه من الروايات مما سنج لك من أنه أسهل وأيسر. وأمّا إذا ذيل بقوله «هو الصحيح» أو «عليه الفتوى» أو «به يفتى» ونحوها، فليس لك أن تفتى بما يخالفه، وإن كان أيسر، فاعمله وخذ به.

ومنها: أنه إذا أخطأ في الإفتاء وضاع مال مجذد إفتائه، فإن كان مجازاً في الإفتاء فلا ضمان،/[47] وإن لم يكن مجازاً فعليه الضمان. وإن شركه في الإفتاء مفت⁴⁶ مجاز كذلك، وإن كان مثله فالضمان عليهم مناصفة. وإن كان الخطأ في العبادات، فيلزم الاستغفار والإعلام، لا غير، والله أعلم.

2| فصل: في وظائف المستفتى وآدابه

قال في الملنقط: «عن الإمام أبي حنيفة: ينبغي للذى يُبتلى فى أمر دينه أن يسأل أفقهه من يقدر عليه من أهل مصره. فإن أفتاه بشيء، ولم يستفتى جاهلاً، أخذ بقوله، ولم يسعه أن يتعدى إلى غيره. وإن كان فيه فقيهان، فافتقاً أخذ بقولهما، وإن اختلافاً نظر إلى الأصول. وإن كانوا ثلاثة، فافتقاً ثنان لا يتعداًهما ولا يسعه أن يأخذ بقول الثالث أو برأي نفسه، وإن اختلفاً تحرّى الصواب من أقوايلهم ولا يتعداًهما». ⁴⁷

وقال في المحيط: «إن كان المبتلى بحادثة فقيهاً له رأي فيها، فاستفتى فقيهاً آخر، فأفتاه بخلاف رأيه، يعمل برأي نفسه. قال صلى الله عليه وسلم: «استفت قلبك وإن أفتوك وأفتوك»،⁴⁸ ولو كان المبتلى جاهلاً، فاستفتى فقيهاً فأفتاه بشيء، ثم استفتى فقيهاً آخر أفقهه وأعلم من الأول، فأفتاه بخلاف ما أفتى به الأول، فإنه يأخذ بفتوى الأفقه عند العامة، ويكون

45 صحيح البخاري، كتاب الجهاد 164

46 في النسخة «مفتى» وهو تصحيف، والصواب «مفت».

47 الملنقط للسمورقندى، ص 222

48 سنن الدارمي، كتاب البيوع 2. ونَهَى: «حدَثنا سليمان بن حرب، حدَثنا حمَّاد بن سلمة، عن الزبير أبي عبد الله بن مكرز الفهري، عن إبْرَهِيمَةَ بْنِ عَبْدِ الْأَسْدِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِوَابِصَةَ: جَنَتْ تَسْأَلُ عَنِ الْبَرِّ وَالْإِثْمِ؟ قَالَ: قَلَتْ: نَعَمْ، قَالَ: فَجَمِيعُ أَمْبَاهُ فَخَرَبَ بِهَا صَدَرَ، وَقَالَ: اسْفَتْ نَفْسَكَ، اسْفَتْ قَلْبَكَ يَا وَابِصَةَ - ثَلَاثَةُ الْبَرِّ مَا اطْمَأْنَتْ إِلَيْهِ النَّفْسُ، وَاطْمَأْنَ إِلَيْهِ الْقَلْبُ، وَالْإِثْمُ مَا حَاكَ فِي النَّفْسِ، وَتَرَدَّدَ فِي الصَّرِ، وَإِنْ أَثْنَاكَ النَّاسُ وَأَفْتَوْكَ».»

ذلك منزلة الاجتهاد». ⁴⁹

مسألة: لو كان له أمرأتان، فأفتى فقيه في حق إحداهما ^{٥٠} بشيء، فعزم عليه وأمضاه، ثم أفتاه ذلك الفقيه بعينه أو غيره من الفقهاء في المرأة الأخرى، له في عين تلك النازلة بخلاف ذلك، فأخذه ^{٥١} أيضًا وعزم عليه، وسعه الأمان جميًعا.

مسألة: في وجوب تقديم حكم القاضي على الفتوى للعامي بخلاف العام.

قال في المحيط: «مبلي بحادثة، فأفتاه مفتٍ فيها، وقد قضى القاضي في تلك الحادثة بخلاف الفتوى، فإن كان القضاء عليه وهو عامي، فإنه يتبع رأي القاضي، ولا يلتفت إلى فتوى المفتى، وإن كان المفتى أعلم من القاضي، وإن كان القضاء له، يأخذ بقول أفضل الرجال عند العامة». ⁵² وإن كان المبتلى فقيهًا فوجهان؛ الأخذ برأيه وبالحكم.

مسألة: في تقديم الفتوى على حكم القاضي.

قال في الملقط: «عن أبي حنيفة: لا ينبغي للقاضي أن يفتني في الخصومات، ولا يفتي أحدًا يرى الله من قبل خصم يخاصم إليه». ⁵³ فلو أن القاضي أفتى في حادثة وأفتى مفتٍ ^{٥٤} آخر فيها بخلافه فذلك الفتوى مقدم على حكم القاضي؛ بموجب فتواه في ذلك الحادثة.

مسألة: في أن انضمام عزم المستفتى بفتوى مفتٍ واحد، يرجح ذلك الفتوى على سائر الفتواتى المخالفه.

قال في نوادر: ⁵⁵ رجل ليس بفقيره أبلي بنازلة، فسأل بعض الفقهاء عن نازلته، فأفتاه بحلال أو حرام، فأمضاه وعزم عليه، ثم أفتاه فقيه آخر بخلاف ذلك، لا يسعه أن يدع ما عزم عليه ويأخذ بفتوى الآخر.

وقال في القنية: «سأل متفقًا عن مسألة، فبني على جوابه، ثم سأل مفتىًا، فأفتاه بعكسه، قضى الصلوات التي صلّاها بناء على جواب غير المفتى، إذا أفتاه المفتى بالقضاء». ⁵⁶

مسألة: رجل أفتى له فقيهان بجوابين مختلفين، يأخذ ⁴⁷ [ظ] بقول أفقهما. وإن كانا سواء في الفقه، أخذ بقول أورعهما، كذا في التجensis، الله أعلم.

كتبتها ناقلاً عن خط المؤلف العلامة أستاذ الأمة، مجمع العلوم الدينية، منبع الحقائق النفيضة، مولانا فصيح الملة والدين محمد الدستاني، رحمة واسعة.

في أواسط ربيع الأول 999.

49 المحيط للبخاري، 8/58. ونَصَهُ: «إذا المبتلى بالحادثة فقيه له رأي، فاستفتى فقيهًا آخر، فأفتى له بخلاف رأيه يعمل بعلم نفسه، وإن كان المبتلى جاهلاً يأخذ بفتوى أفضل الرجال عند العامة فقيها، ويكون ذلك منزلة الاجتهاد له».

50 في النسخة «إحديهمما» وهو تصحيف، والصواب «إحداهما».

51 في النسخة «فأخذته» وهو تصحيف، والصواب «فأخذه».

52 المحيط للبخاري، 8/58. ونَصَهُ: «إن أفتاه مضى في تلك الحادثة، وقضى القاضي في تلك الحادثة بخلاف الفتوى، إن كان القضاء عليه يتبع رأي القاضي، ولا يلتفت إلى فتوى المفتى، وإن كان المفتى أعلم من القاضي في تلك الحادثة عند العامة، وإن كان القضاء له، فهو على الاختلاف الذي مر ذكره، لأن قول المفتى في حق الجاهل منزلة رأيه واجتهاده فصارت هذه المسألة عين تلك المسألة».

53 الملقط للسمرقدي، ص 399

54 في النسخة «المعنى» وهو تصحيف، والصواب «مفت».

55 أي نوادر داود بن رشيد. هو أبو الفضل داود بن رشيد الخوارزمي (ت. 239هـ/854م)، من أصحاب حفص بن غياث ومن أصحاب محمد بن الحسن أيضًا، سكن بغداد. روى عنه مسلم وأبو داود وابن ماجة، وروى له البخاري والنمساني. انظر: الجوامر المضية للقرشي، 1/237.

56 القنية للزاهدي، ص 80.

صورة الورقة الأولى والأخيرة من المخطوط:

